

EDWARD HALLETT CARR
Sovyetler'de Fetret Devri
(1923-1924)

The Interregnum, 1923-1924

© 1987 The Estate of E.H. Carr

Bu kitabın yayın hakları Curtis Brown Group Limited'dan alınmıştır.

İletişim Yayınları 3158 • Tarih Dizisi 162

ISBN-13: 978-975-05-3309-9

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI On İkinci Parti Kongresi'nde Stalin

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ ve *DİZİN* Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

EDWARD HALLETT CARR
**Sovyetler'de
Fetret Devri
(1923-1924)**

The Interregnum, 1923-1924

ÇEVİREN
Uygur Kocabaşoğlu

EDWARD HALLETT CARR 28 Haziran 1892'de Londra'da doğdu. 3 Kasım 1982'de Cambridge'de öldü. 1916'da Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1919'da İngiliz delegasyonu ile Versailles Konferansı'na katıldı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda kurulan Sovyetler Birliği Dairesi'nde çalışmalarını sürdürdü. 1936'da bakanlıktan ayrılarak çeşitli üniversitelerde öğretim üyeliği yaptı. 1941-1946 yılları arasında *The Times*'de yayın yönetmen yardımcısı olarak çalıştı. Carr'a göre tarihçi, olguları ya da kişisel yorumunu öne çıkarmamalı, tarihçi ile olgular arasındaki karşılıklı ve kesin-tisiz etkileşim sürecinde, bugün ile geçmiş arasındaki diyalogu sürekli kılmalıdır. Bu nedenle tarihçi, sunduğu olguların doğruluğunu kanıtlamanın ötesinde, araştırdığı konuyla ilgili bilinen ya da bilinebilecek tüm verileri ele almak zorundadır. Başlıca Eserleri: *Milliyetçilik ve Sonrası* (çev. Osman Akınhay, İletişim, 1990), *Dostoyevski* (çev. Ayhan Gerçeker, İletişim, 1990), *Tarih Nedir?* (çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim, 2002), *Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık* (çev. Özer Ozankaya, İmge, 2005), *1917* (çev. Begüm Adalet, Birikim, 2007), *Devrim Okumaları* (çev. Elif Gazioglu, Daktylos, 2008), *Michael Bakunin* (çev. Pelin Siral, İletişim, 2009), *Karl Marx* (çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, 2010), *Komintern ve İspanya İç Savaşı* (çev. Ali Selman, İletişim, 2010), *Komintern'in Alacakaranlığı* (çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim, 2010), *Yirmi Yıl Krizi (1919-1939)* (çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2010), *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi, 1917-1929* (çev. Levent Cinemre, Yordam Kitap, 2011), *Romantik Sürgünler* (çev. Selda Somuncuoğlu, İletişim, 2012), *Bolşevik Devrimi 1917-1923* (çev. Orhan Suda ve Tuncay Birkan, Metis, 2012).

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	7
ÖNSÖZ.....	9

BİRİNCİ KISIM

Makas Krizi

1 YERİNDE SAYMA.....	15
2 EMEĞİN ZOR DURUMU.....	53
3 KRİZ BAŞLIYOR.....	103
4 MAKAS KAPANIYOR.....	137

İKİNCİ KISIM

Kapitalist Dünya

5 RUHR'UN İŞGALİ.....	173
6 CURZON'UN ÜLTİMATOMU.....	185
7 KOMÜNİZM VE ALMAN MİLLİYETÇİLİĞİ.....	195
8 BULGARİSTAN VE KÖYLÜ.....	213

9 ALMAN FİYASKOSU	225
10 TANINMA.....	269

ÜÇÜNCÜ KISIM

Triumvira İktidarda

11 TRIUMVİRA İŞ BAŞINDA.....	283
12 GÜÇLÜKLER VE GERİLİMLER.....	321
13 TROÇKİ'YE KARŞI KAMPANYA.....	339
14 LENİN'İN ÖLÜMÜ.....	375

NOT A

46'LAR PLATFORMU.....	401
-----------------------	-----

KAYNAKÇA.....	409
---------------	-----

DİZİN.....	413
------------	-----

KISALTMALAR

Komintern	Kommunistiçeski Internatsional (Komünist Enternasyonal)
CGPB	Communist Party of Great Britain (Büyük Britanya Komünist Partisi)
Glavkomtrud	Glavnyi Komitet Truda (Üst Emek Komitesi)
Gosbank	Gosudarstvennyi Bank (Devlet Bankası)
Gosplan	Gosudarstvennaya Obşçeplannovaya Komissiya (Devlet Genel Planlama Komisyonu)
GPU	Gosudarstvennoe Politiceskoe Upravlenie (Devlet Siyasal Yönetimi)
GUM	Gosudarstvennyi Universalnyi Magazin (Genel Devlet Mağazası)
IFTU	International Federation of Trade Unions (Uluslararası Sendikalar Federasyonu)
IKKI	İspolnitel'nyi Komitet Kommunistiçeskogo İnternatsionale (Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi)
<i>Inprekor</i>	<i>International Presse-Korrespondenz</i>
Komvnutorg	Komissiya Vnutrennei Torgovli (İç Ticaret Komisyonu)
KPD	Kommunistische Partei Deutschlands (Almanya Komünist Partisi)
Narkomfin	Narodnyi Komissariat Finansov (Maliye Halk Komiserliği)

Narkomindel (NKID)	Narodnyi Komissariat İnostrannyih Del (Dışışleri Halk Komiserliği)
Narkomprod	Narodnyi Komissariat Prodovol'stiya (Tedarik Halk Komiserliği)
Narkomput	Narodnyi Komissariat Putei Soobşçeniya (Haberleşme Halk Komiserliği)
Narkomsobes	Narodnyi Komissariat Sotsial'nogo Obespeçeniya (Sosyal Güvenlik Halk Komiserliği)
Narkomtrud	Narodnyi Komissariat Truda (Çalışma Halk Komiserliği)
Profintern	Krasnyi İnternatsional Professionalnyh Soyuzov (Kızıl Sendikalar Enternasyonalı)
Prombank	Torgvo-Promışlenniy Bank (Ticaret ve Sanayi Bankası)
Rabkrin	Narodnyi Komissariat Raboçei i Krestyanskoı İnspektsii (İşçi ve Köylü Denetimi Halk Komiserliği)
RKK	Rastsenoçno-Konfliktnye Komissi (Deđerlendirme ve Anlaşmazlık Komisyonu)
RKP(B)	Rossiskaya Kommunistiçeskaya Partiya (Bolşevikov), Rusya Komünist Partisi (Bolşevikler)
Sovnarkom	Sovet Narodnyih Komissarov (Halk Komiserleri Konseyi)
SPD	Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Alman Sosyal Demokrat Partisi)
Tsentrosoyuz	Vserossiskii Tsentral'nyi Soyuz Potrebitel'skih Obşçestv (Bütün-Rusya Tüketici Dernekleri Merkez Birliği)
Uçraspred	Uçet i Raspredelenie (Sayım ve Dağıtım Bölümü)
USPD	Unabhāngige Sozial-Demokratische Partei Deutschlands (Alman Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi)
Vesenkha	Vysşı Sovet Narodnovo Khozyaistva (Ulusal Ekonomi Yüksek Konseyi)
Vneştorg	Narodnyi Komissariat Vneşnei Torgovli (Dış Ticaret Halk Komiserliği)
VTsIK	Vserossiiskii (Vsesoyuznyi) Tsentralnyi İspolnitelnyi Komitet (Butün Rusya (Bütün Birlik) Merkez Yürütme Komitesi)

ÖNSÖZ

1950’de yayımlanan *The Bolshevick Revolution, 1917-1923*’ün önsözünde, o çalışmanın tamamlanmasından sonra “tüm projenin ikinci bölümü” olarak, *The Struggle for Power, 1923-1928* adı altında devam etme niyetini ifade etmiştim. Daha sonraki değerlendirmeler ve malzemenin daha ayrıntılı incelenmesi birkaç açıdan beni bu planı değiştirmeye yöneltti. Bir ke-re, Lenin’in son hastalığının son ayları ve ölümünden sonraki ilk haftalar, 1923 Mart-1924 Mayıs aralığı, –Sovyet işlerinde bir ateşkes ya da *interregnum* olarak– tartışmalı kararlardan elden geldiğince kaçınıldığı ya da askıda bırakıldığı bir tür ara dönem olarak görüldü: yeni planda bu dönem, şimdi *Sovyetler’de Fetret Devri 1923-1924* adı altında yayımlanan ayrı bir cilt oluşturuyor. İkinci olarak, 1924’ten 1928’e geçen dönem, pek çok açıdan bir birlik ortaya koysa da, rahatlıkla iki kısma ayrılabilirdi. Nihayet, bu dönem için ilk önerilen ad, mücadelede söz konusu olan temel meseleler karşısında çok sıradan ve yetersiz görüldü. Şu andaki planıma göre projemin üçüncü bölümü, *Tek Ülkede Sosyalizm 1924-1926* adını taşıyacak ve yaklaşık 1924 yazından 1926’nın ilk aylarına kadar geçen dönemi kapsayacak ve iki cilt olacak. “Tek ülkede sosyalizm”in açıklanması, bu dönem için uygun olduğunu düşündüğüm, Bolşe-

vik Devrimi'yle Rusya'nın geçmişinin maddi, siyasi ve kültürel mirası arasındaki ilişkiler üzerine düşünme fırsatı da verecek.

Görevimin erken evrelerinde bana yardım etmiş olan pek çok kişiye, süregelen minnettarlık borcumu bir kez daha ifade etmeliyim. Malzememin en önemli kaynakları yine British Museum ve London School of Economics ile Royal Institute of International Affairs'in kütüphaneleri oldu. Ayrıca Londra Üniversitesi School of Slavonic Studies, Oxford Üniversitesi Institute of Agrarian Studies, Paris Üniversitesi Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine ile Cenevre'deki International Labour Office ve Amsterdam'daki Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis'in kütüphanelerinden de yararlanma imkânına sahip oldum. Adı geçen son enstitüde, şimdiye kadar yayımlanmamış olan "46 Platformu"nun bu ciltte çevirisine yer verdiğim daktilo metnini buldum. Bütün bu kurumların kütüphanecilerine ve onların ekibine, paha biçilmez yardımları ve benim ısrarlı taleplerim karşısında göstermiş oldukları usanmak bilmeyen sabırları ve son derece değerli yardımları için en içten teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Üzerinde çalıştığım sırada Birleşik Devletler'i ziyaret etme fırsatını bulamamam nedeniyle, öncekilerle karşılaştırıldığında, bu cilt sıkıntı çekmiştir. Ancak, Stanford'daki Hoover Kütüphanesi ve Enstitüsü'nden Mrs. Olga Gankin'e, ısrarlı sorgulamalarıma şaşmaz nezaketiyle verdiği cevaplar ve kütüphanenin henüz kısmen keşfedilmemiş zengin olanaklarından temin ettiği bilgiler için derinden müteşekkirim. Harvard Üniversitesi Houghton Kütüphanesi'ndeki Troçki arşivi üzerinde şimdiye kadar pek az bilim insanı çalışabilmiş görünmektedir ve bildiğim kadarıyla bu arşivin içerdiği şeyler konusunda henüz sistematik bir yayın yapılamamıştır. Sovyet tarihi üzerine bilgilerimizde bu çok ciddi bir boşluktur.

Stalin ve Troçki'nin biyografilerini yazan Mr. Isaac Deutscher'a gerek müsveddem önemli bir kısmını okuyup eleştirdiği, gerekse 1951'deki ziyaretinde Troçki arşivinden tuttuğu notları istifademe sunduğu; Herr Heinrich Brandler'e 1923 Olayları'na ilişkin kişisel izlenimlerini paylaştığı; Mr. Maurice

Dobb ve Mr. H.C. Stevens'a aksi takdirde benim kaçırmış olacağım kitap ve broşürleri ödünç verdikleri; yazarı ve okuyucularını çok minnettar bırakacak çok zahmetli bir görevi yerine getirdikleri, Mrs. Degras'a müsveddeleri okumak için bir kez daha gönüllü olduğu ve Dr. Ilya Neustadt'a dizini düzenlediği için özel teşekkürlerimi sunarım.

Bibliyografya, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*'ün üçüncü cildinin sonundaki bibliyografyanın bir devamıdır ve aynı sınırlı kapsamdadır. O cildin bazı eleştirmenleri, ikincil kaynaklar da dahil, tam bir bibliyografya sunmadığım için şikâyetinde bulunmuşlardı. Bu ideal ama uygulaması zor bir tavsiyedir; böyle bir derlemenin yapılmasını üzümlere başka ellere bırakmak zorundayım. Yararlı bulduğum ikincil kaynaklar dipnotlarda gösterilmiştir.

E.H. CARR
5 Ocak 1954

BİRİNCİ KISIM

Makas Krizi

YERİNDE SAYMA

İki yıllık NEP'ten sonra, 1922-1923 kışında Sovyet ekonomisinde, kısmen savaş ve iç savaşın uzun süren ateşten gömleğinden kurtulmanın doğal sürecine, kısmen de 1922'nin mü-kemmel hasadı ve 1921 Martı'nda başlatılan yeni politikalara bağlı olarak dikkate değer bir canlanma görülüyordu. Hem tarımda hem de kırsal zanaatlarda çok hızlı; tüketim malları üreten fabrikalarda ise daha az hızlı bir üretim artışı olmuştu (ve henüz sermaye malları üreten sanayilerde hemen hemen hiçbir artış olmamıştı). NEP'ten birinci derecede yararlanan köylülük olmuşken, sanayi işçisi zorunlu emek seferberliğinden kurtulmuş, sefil yaşama standartları bir ölçüde iyileşmişti. Gerek iç gerekse dış ticaret geliyordu. Maliye sisteminin ve işleyen bir devlet bütçesinin temelleri atılmış ve istikrarlı bir para yaratılmasına doğru ilk hamleler yapılmıştı. Öte yandan, bu hedeflerin hiçbiri özel olarak sosyalist hedefler değildi. Ekonominin yapısı, millileştirilen sanayiler dışında, kapitalist ya da pre-kapitalistti ve bunlar kendilerini, işlerini ticari ilkelere göre yürütme yükümlülüğü altında kapitalist benzeri bir çevreye uyarlamak zorunda kalmışlardı. NEP'in başarıları kapitalist yöntemlere başvurmak suretiyle elde edilmiş ve kendisiyle birlikte, Marksistlerin her zaman kapitalizmin tipik kötülük-

leri olarak algıladıkları iki arzı sonucu beraberinde getirmişti – büyük çaplı işsizlik ve çılgın fiyat dalgalanmaları. 1917'den beri zafer kazanmış devrimin yakasını bırakmayan ve esas itibarıyla köylü bir toplumda sosyalizme geçme girişiminin yapısında var olan sorun, köylülüğün desteğine bağımlı olunmasıydı. 1921 yılında NEP'in benimsenmesiyle geçici bir çözüm bulunur gibi olmuştu; köylülükle yapılan ittifak öylesine sağlam bir şekilde lehimlenmişti ki, proletarya devriminin Avrupa'ya yayılmasının mücadele eden Rus proletaryasına ferahlık getirmesine kadar dayanacaktı. Ancak Lenin'in nihai olarak sahneden çekildiği anda, bu varsayım ilk kez olmak üzere ciddi bir şekilde sorgulandı. Öncelikle piyasadaki fiyatların çılgınca dalgalanmasına bağlı olan ekonomik tansiyonun yeniden canlanması, sanayi ile tarım, proletarya ile köylülük arasında yeni bir çatlak yarattı ve NEP uzlaşmasının savunma kolaylığı sorgulanır hale geldi.

NEP karşısındaki tavrın, partinin ve bizzat Lenin'in beyanlarıyla açığa çıkan, proletaryanın zorunlu müttefiki olarak köylülüğün tartışmalı pozisyonuna işaret eden ama sosyalizme giden yolda sonunda aşılması gereken bir engel olduğu yolundaki kimi tutarsızlıkları, zaten dikkat çekmeye başlamıştı.¹ Lenin, NEP'in içerdiği anormalliklerin erken bir evrede, tam olarak farkındaydı:

Ekonomimizin gerçek halinde, yeni ekonomik politikadan önce var olanlardan daha fazla çelişki bulunmaktadır: nüfusun kimi katmanlarının ekonomik durumunda kısmi, küçük iyileşmeler; geri kalanların, çoğunluğun kaçınılmaz ihtiyaçlarını karşılamada tam bir acizlik. Bu çelişkiler artmıştır. Ve keskin bir virajı aldığımız sürece bu çelişkilerden bir anda kurtulmanın imkânsızlığı anlaşılabilir bir şeydir.²

1922 baharında on birinci parti kongresinde, NEP'in sanayi için feci sonuçlara yol açacağını savunanların baskısıyla Lenin

1 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 274-279 [*Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, cilt 2, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul, 1998].

2 Lenin, *Soçineniya*, xxvii, s. 71.

“geri adım atmanın” sona erdiğini açıkladı;³ bundan doğal olarak çıkan sonuç, köylüye daha fazla taviz verilmeyeceği idi. Yi-ne de aynı kongrede Lenin “bağlantının yeniden kurulacağı”nı, “harap olmuş, yoksullaşmış, sefil bir halde aç” küçük köylülüğe yardım edileceğini, “ya da onun bizi şeytana havale edeceği”ni güçlü bir vurguyla belirtiyordu.⁴ Komintern’in 1922 Kasımı’ndaki dördüncü kongresindeki –halkın önünde yaptığı sondan bir önceki– konuşmasında Lenin, hem köylünün memnuniyetinden hem de ağır sanayi için devlet sübvansiyonunun gerekliliğinden söz ediyordu (“bunları bulamazsak kayboluruz”).⁵ Bir hafta sonra yaptığı en son konuşmada, “geri adım atma”dan hâlâ yürürlükte diye söz etti ve açık yüreklilikle şunları söyledi:

Şimdi, kendimizi nerede ve nasıl yeniden şekillendireceğiz, uyarlayacağız, geri adım atılmasından sonra ileriye doğru inatçı bir atılım için kendimizi nasıl yeniden örgütleyeceğiz hâlâ bilmiyoruz.⁶

Ocak 1923’te yazılan son makalelerinden birinde Sovyet düzenini, “iki sınıfın, işçilerle köylülerin, işbirliği üzerine kurulu” olarak tanımlıyor ve partinin en temel görevi olarak gördüğü şeyi şöyle koyuyordu:

Eğer bu iki sınıf arasında ciddi sınıf çelişkisi ortaya çıkarsa, o zaman bir bölünme kaçınılmaz olur; ancak bizim toplumsal düzenimizde böyle bir bölünme için herhangi sabit ve kaçınılmaz bir zemin yoktur ve merkez komitemizin ve merkezî denetim komisyonunun ve bir bütün olarak partimizin en temel görevi, bir bölünmenin ortaya çıkabileceği koşulları dikkatle izlemek ve öngörmektir, zira cumhuriyetimizin kaderi son tahlilde köylü kitesinin işçi sınıfıyla birlikte yürüyüp yürümeyeceği ve o sınıfla olan ittifakına sadık kalıp kalmayaca-

3 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 277.

4 Lenin, *Soçineniya*, xxvii, s. 231.

5 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 295, 316-317.

6 Lenin, *Soçineniya*, xxvii, s. 362.

ğı, ya da “nepmen”lerin, yani yeni burjuvazinin onu işçilerden ayırıp ayıramayacağı, onu işçilerden koparıp koparamayacağına bağlıdır.⁷

Böylece Lenin 1922’de sosyalizme doğru yürüyüşün yeniden başlaması talebini dillendirirken, son uyarısı, ne pahasına olursa olsun köylülükle bağlantıyı korumaktı. Uzlaşma devam ettiği sürece her şey iyiydi. Ama mevcut uzlaşmayı, şu ya da bu tarafa daha fazla taviz vermeden işlemez hale getirecek herhangi bir krizde, seçilecek olan hareket tarzı asıl kaynaktan uygun alıntılarla desteklenebilirdi.

Krizin ilk işaretleri, 1922-1923 kışında tarım ve sanayi malları arasındaki o zamana kadar birinci için elverişli olan ticaret hadleri, yavaş ama istikrarlı bir şekilde sanayi için elverişli olmaya başladığında görüldü. NEP, savaş komünizminin mahrumiyetleri ve teröründen sonra, kent sakinlerinden ürünleri için yüksek fiyatlar sızdırarak köylülüğe zararını telafi etme fırsatı vermişti; yılın sonunda yeni tarım yasasıyla onaylanan Mayıs 1922 Toprak Kanunu ona tasarruf güvencesi vermişti⁸ ve ortodoks mali düzeni sağlamak ve parayı istikrara kavuşturmak için en fazla zararı köylülüğe dokunan para enflasyonuna karşı onu korumak üzere adımlar atılmıştı. 1922 yılının mükemmel hasadından sonra köylü, devrimden bu yana herhangi bir zamandakinden daha kazançlıydı ve Lenin’in işaret etmiş olduğu gibi payına düşenden oldukça memnundu.⁹ Ekim Devrimi’nden sonra başlayan ve savaş komünizminin zor alımlarıyla ağırlaşan farklı köylü kategorileri arasında toprakları ve kaynakları eşitleme sürecinden şimdi geri dönüldüğü doğrudu. NEP’in doğasında olan köylülüğün değişik katmanları arasındaki farklılıkları teşvik etme eğilimi sınırlanmadan devam ediyordu. Terazinin bir ucunda daha yoksul köylüler kendine yeterli olma düzeyinin altına kayıyor ve yaşayabilmek için top-

7 A.g.y., xxvii, 405; Lenin’in “vasiyeti” de ayrıca partinin dayandığı en esaslı temel olarak işçilerle köylüler arasındaki uzlaşmayı vurguluyordu (aşağıdaki 11. Bölüm’e bkz.).

8 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 289. 296-297.

9 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 295.

raklarını ya da işgüçlerini kiralamak zorunda kalıyor; diğer uçta ise *kulaklar* pazara sunulmak üzere daha fazla artı (*surplus*) üretiyordu. Devrimin ilk yıllarında kontrol altında tutulan köylülük içindeki bu toprağını ve işgücünü kiralama uygulamasının kapsamı, söz konusu farklılaşmanın semptomlarıydı.¹⁰ Tarım İşçileri Sendikası, Vserabotzemles tarafından 1923 sonunda verilen istatistiklere göre, 400.000 köylü (ya da toplam sayının % 2'si) 600.000 kiralık işçi istihdam ediyordu.¹¹ Bu sayılar kesinlikle olduğundan azını göstermektedir. Ancak istihdam edilenlerin istihdam edenlere oranı, sürecin henüz çok mesafe kaydetmediğini göstermektedir. Şimdilik, zorla el koymala-

10 S.G. Strumilin, *Na Khozjaistvennom Fronte*, 1925, s. 230-261, bu süreçlerin ilk kez Nisan 1923'te yayımlanmış titiz bir istatistiksel dökümünü sunmaktadır. Sendika gazetesi *Trud*'da görülen, Ukrayna'nın bir vilayetine (Odesa) ait ayrıntılı çözümlene, 577.000 hane halkından 11.000'inin işlediği hiçbir toprak olmadığını ve diğer 162.000'inin ise hayvanı olmadığı için kendine yetecek kadar üretim yapamadığını gösteriyordu. Diğer bir 137.000'inin yalnızca bir hayvanı bulunuyordu ve durumları riskliydi. Geçimini sağlayamayan köylüler kentlerde (sanayideki işsizlik Ukrayna'da her yerden daha kötüydü – bir sonraki bölüme bkz.), iyi durumda olmayan kolektif çiftliklerde ya da az ya da çok ihmal edilen, bütün vilayette yalnızca 3.000 işçi istihdam eden ve topraklarının çoğunu kiraya veren Sovhozlarda (Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 155-156, 289-290) iş bulamıyorlardı. Dolayısıyla *batrak* yani daha varlıklı köylülerin topraklarında kiralık işçi olmaktan başka seçenek bulunmuyordu. Özetle, “güçlü” ve “zayıf hane halkları arasında keskin bir fark vardı” ve “zayıf haneler *batrakların* saflarına katılarak yok oluyordu” (*Trud*, 26 Eylül 1923). Bir yıl sonra on üçüncü parti kongresinde Kamenev belli ki merkezî istatistik yönetimince yayımlanmış bir monografiden aktarmalar yaparak köylü nüfusu şu şekilde sınıflandıırıyordu: işlenen arazinin % 40'ına ve hayvanların % 50'sine sahip, toplam hane halklarının % 74'ünü oluşturan, % 63 yoksul köylü; işlenen arazinin % 25'ine ve hayvanların % 25'ine sahip, toplam hane halklarının % 18'ini oluşturan, % 23 oranında orta köylü; işlenen arazinin % 34'üne ve hayvanların % 25'ine sahip, toplam hane halklarının % 8'ini oluşturan, % 14 oranında zengin köylü (*Trinadtsataya S'ezd Rossiiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1924, s. 408-409). İşgücü kiralama hakkı üzerindeki sınırlamalar uydurma evlilikler ya da evlat edinmeler ya da tahlil ya da tohum karşılığında işgücü arzi konusundaki örnekler, L. Kritsman, *Klassovoe Rassloenie v Sovetskoi Derevne*, 1926, s. 163-164'te verilmektedir.

11 *XI Vserossiiskii S'ezd Sovetov*, 1924, s. 47; bu istatistikler ayrıca Sovyet çiftliklerinde 100.000, orman işlerinde 100.000 ve uzmanlaşmış tarım üretiminde (meyve, sebze vs.) 100.000 işçi gösteriyordu. 1920'de Sovyet çiftliklerindeki ya da arteller ve komünlerdeki (bunlar daha sonra hariç tutulmuştur) işçiler için kurulan ama hiçbir zaman etkili bir örgütlenme olmayan Vserabotzemles bilgileri için bkz. *Trud*, 2 Aralık 1923.

rın ve savaş komünizminin dehşetini ebediyen geride bırakmış zengin ve memnun köylülük tablosu gerçeğe dürüst bir yakınlığı temsil etmektedir ve kendi haline bırakılmaları argümanı hâlâ ulaşılmaz görünmekteydi. 1922'nin sonlarına doğru, o yılın harikulade hasadından sonra devrimden bu yana ilk kez olmak üzere Sovyet Rusya'dan küçük bir miktar tahıl ihraç edilmişti ve tahıl fiyatlarındaki devamlı düşüşü önlemek için tahıl ihracatını teşvik ederek artık canlı bir talepten söz edilmeye başlanmıştı. Bu sıralarda köylü çıkarlarının şampiyonluğunu yapan ve artık Gosbank'ın döviz rezervleriyle de ilgilenen Narkomfin, güçlü bir şekilde tahıl ihracatından yana çıktı ve onun teşvikiyle Aralık 1922'deki Onuncu Tüm-Rusya Sovyetleri Kongresi tahıl ve hammadde ihracatını tavsiye eden bir karar aldı.¹² Köylülere görülmemiş ölçüde tohum dağıtılması için 17 Ocak 1923'te yayınlanan kararname, ekili alanların miktarındaki artışı “yalnızca köylünün refahının değil, bütün devletin refahının temeli” olarak tanımlıyor; bir diğer kararname ise tarımcı göçmenlere “toprağın çok bol olduğu sınır bölgelerinde” toprak vaat ediyordu.¹³

Sanayi, her şey bir yana şu basit nedenle tarımdan daha büyük sorun ortaya koyuyordu: 1922'nin olumlu hasadıyla tarım, aynı alanda savaş öncesinin ortalama üretiminin dörtte üçüne ulaşmışken, sanayi aynı dönem içinde savaş öncesi çıktısının dörtte birden biraz fazlasını elde edebilmişti.¹⁴ NEP döneminde tarımda yaşanan [gelişmeler], beğenilsin ya da beğenilmesin, tamamen öngörülenler gibi oldu. Sanayide yaşanan [gelişmeler] ise çok daha karmaşık ve kafa karıştırıcıydı. Sanayi üç kategoriye ayrılıyordu. Birincisi, esas itibarıyla kırsalda icra edilen kırsal ve küçük zanaatkar sanayiydi. Bu NEP'in tarıma kazandırdığı ivmeden pay almış ve 1921'den beri fabrika sanayiinden ve bir ölçüde onun aleyhine, çok daha hızlı iyileşmişti.¹⁵ Ancak böy-

12 *S'ezdy Sovetov RSFSR v Postanovleniyakh*, 1939, s. 268.

13 *Sobranie Uzakonenii*, 1923, no. 4, madde 73; no. 10, madde 128.

14 *Dvenadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1923, s. 25; sanayi üretiminin rakamları için bkz. Y. S. Rozenfeld, *Promyšlennaya Politika SSSR*, 1926, s. 515.

15 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 297-299, 310.

le bir gelişme yalnızca kırsal toplumu kendine daha yeterli, taşradaki *kulak* unsuru daha güçlü ve köylülükle proletarya, kırsal kent arasındaki “bağlantı”yı yok edici yönde bir eğilim ortaya koymuştu ki bu NEP’in tesis etme iddiasında olduğu bir şeydi. İkinci kategori pazar için tüketim maddeleri üreten fabrika sanayiinden oluşuyordu: bu, bir önceki kışın *razbazarovanie* krizinden sonra kurulan yarı-tekelci şirketleşmeler sayesinde 1922 yazında belini doğrultmuştu,¹⁶ ama şimdi bu sürecin yapısında var olan fiyat enflasyonu nedeniyle yeni bir krizin sınırına gelmişti. Üçüncü kategori ekonominin tümüne gerekli mal ve hizmetleri ya da sermaye mallarını üreten ve esas itibarıyla tüketici pazarı için çalışmayan ağır sanayiden oluşuyordu: bu kategorinin başlıca unsurları madencilik ve ulaşım ile birlikte metalürji sanayii, ağır makine sanayii ve kimya sanayi idi. Büyük çaplı sanayinin bu iki kategorisi arasındaki önemli bir farklılık bunların finansman yöntemleriyle ilgiliydi. 1921 yılı sonunda bankacılık sisteminin kendine gelmesinden sonra,¹⁷ tüketim malları üreten sanayiler, ticari ilkelere ve kârlılık kapasitelerine göre Gosbank ve Prombank tarafından finanse ediliyordu. Zararla faaliyetini sürdüren ve banka kredisi elde edemeyen ağır sanayi ve ulaşım [sektörleri], ücretlerini ödeyebilmek ya da hammadde ve malzemelerini satın alabilmek için doğrudan devlet sübvansiyonuyla finanse edilmeye devam ediyordu.¹⁸ Bu tür sübvansiyonlar olmaksızın, bir bütün olarak ekonomi için gerekli olan üretim ve hizmetler durma noktasına gelecekti.

Dolayısıyla, büyük çaplı sanayinin her iki kategorisi de 1923 krizine bulaşmışken onları etkileyen düşünceler çok farklıydı. 1921 güzünden beri tüketim sanayilerinden sürekli olarak *khozraschet* ilkelerini uygulamaları istenmiş ve verimliliklerinin kâr elde etme kapasiteleriyle ölçüleceği konusunda uyarılmışlardı. Cömert kredi imkânları ve kartellerin elde etmiş ol-

16 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 312-315.

17 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 356-357.

18 1922-1923 mali yılında ağır sanayideki devlet sübvansiyonları hâlâ sanayinin geri kalan kısmına verilen banka kredilerinden fazlaydı: daha sonraki yıllarda bu ilişki tersine dönecektir (Y. S. Rozenfeld, *Promyslennaya Politika SSSR*, 1926, s. 412).

duğu tekel konumu sayesinde fiyatları yükseltmiş ve esaslı kâr- lar elde etmişlerdi. 1923 yazına gelindiğinde üretimlerini artırmış, stoklarını güçlendirmiş ve işletme sermayelerini takvi- ye etmişlerdi. Onları suçlamak da kolay değildi. On ikinci par- ti kongresinin toplanmasından hemen önce yayımlanan, sana- yi tröstlerinin statüsünü tanımlayan ve teyit eden resmî karar- name, onları, “kâr elde etme amacıyla çalışan” girişimler ola- rak tanımlıyordu.¹⁹ Temmuz 1923 gibi geç bir tarihte Vesenk- ha'nın, kararnamenin reçetesini tekrarlayan ve detaylandıran bir emrinde, kâr elde etmenin “bu tröstlerin faaliyetlerinin ana ilkesi” olduğundan söz ediliyordu.²⁰ Bununla birlikte, makas krizine yol açan ya da büyük ölçüde katkıda bulunan da bu po- litikaydı.

Ağır sanayi çok daha kötü bir durumdaydı. 1922'de, önceki iki yılın düşük düzeyinden hemen hemen hiç kurtulamamış- tı.²¹ Savaşın, devrimin ve iç savaşın doğrudan sonuçları olan temel zaafılar nedeniyle tüketim sanayilerinden daha fazla sıkın- tı çekmişti: eski, miadını doldurmuş fabrika, hammadde sıkın- tısı, her zaman sınırlı olan kaynaklarını vasıflı işçilere harca- mak durumu ve şişkin genel giderler.²² Değişen koşulları dik- kate alacak herhangi bir ciddi yeniden örgütlenme iç savaş de- vami ettiği için imkânsız hale gelmişti; NEP, ilk dönemlerinde, merkezileştirme önlemlerine olumlu bakmıyordu. Bu nedenle başlangıçta ve hatta tröstlerin oluşmasından sonra, ağır sanayi- nin ortaya koyduğu tablo, kapasitelerin çok düşük bir kısmıy-

19 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 309.

20 *Sbornik Dekretov, Postanovlenii, Rasporyazhenii i Prikazov po Narodnomu Khozyaistvu*, no. 7 (10), Temmuz 1923, s. 37-38; Ocak 1924'te on üçüncü par- ti kongresinde, 1923'te uygulanan yanlış politikanın bir örneği olarak Rykov tarafından okunmuştu; yazarı Pyatakov'du, (*Trinadtsataya Konferantsiya Ros- siiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1924, s. 9-10).

21 Bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 311, 315-316.

22 Sormovo mühendislik işlerinde üretimde doğrudan yer alan işçi sayısı 1913'te- ki 6.497'den 1922'de 3.708'e gerilemişti, aynı dönemde yardımcı işçilerin sayı- sı 4.187'den 6.121'e, çalışanların sayısı 1.230'dan 2.188'e yükselmişti; çalışan- ların ve yardımcı işçilerin üretimde doğrudan yer alanlara göre oranı 1913'te % 83'ten 1922'de % 224'e artmıştı (*Trud*, 3 Şubat 1923). Artışın az olduğu kim- ya sanayii hariç, belli başlı bütün sanayilerde çalışanların işçilere oranının 1913'ten sonra iki katına çıktığı tahmin edilmekteydi (*Trud*, 25 Ekim 1923).

la çalışan çok sayıda fabrikaydı.²³ İlk şok atlatıldıktan sonra tüketim sanayilerinin yükselen bir piyasada kendilerini ticari koşullara uyarlama ve en azından kimi reorganizasyon ve rasyonalizasyon sorunlarını karşılama olanaklarının hiçbiri sermaye malları üreten ağır sanayiye açık değildi. Buradaki rasyonalizasyon sorunu başka her yerden daha acildi: ağır sanayii rahatlatmak için atılan ilk adım, üretimin azalmış olan hacmini en az eskimiş ve en az verimsiz fabrikalarda yoğunlaştırmak oldu. Ancak bu, sınıf bilincine sahip proletaryanın ve işçi sınıfı içindeki Bolşevizmin ana siperini toptan dağıtmayı gerektiriyordu. Parti önderleri çoktan beri acımasız ama zorunlu neşteri uygulamaktan uzak duruyorlardı.²⁴ 1924 Şubatı'nda Vesenkha, sanayinin toplulaştırılması için bir komisyon kurdu.²⁵ Ama etkili toplulaştırma önlemleri de ayrıca, kısa bir görüşle, ek sermaye harcaması ve devlet bütçesi üzerinde artan talepler gerektiriyordu. Bu karmaşık rahatsızlıklardan kaçış yoktu. Gönüllü tasarruflarla sermaye birikiminin gerçekleşmesi beklenemeyecek olan geri Rus ekonomisinde temel sanayiler, devletin müdahalesi ve kredileri ve ilk sonuçları sanayi işçilerini ağır bir şekilde etkileyecek radikal bir reorganizasyon süreci olmadan hiç-

23 1923'ün ilk üç ayı için veriler Y. S. Rozenfeld, *Promyşlennaya Politika SSSR*, 1926, s. 222-223'tedir. En iyi durumda olan yer, kapasitesinin % 38'iyle çalışan mühendislik tröstünün Moskova'daki fabrikalarıydı; Petrograd endüstri tröstü için verilen oran % 11'di ve Petrograd'daki Putilov fabrikaları yalnızca % 4,3 kapasite ile çalışıyordu. Her ne kadar on ikinci parti kongresinde sanayinin bütünü için verilen kapasite oranı % 30 olsa da, tüketim sanayilerinde durum daha iyiydi (*Dvenadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1923, s. 339).

24 Ocak 1923'te, rasyonelizasyon adına, 1917'de Bolşevikliğin büyük kalelerinden birisi olan Petrograd'daki Putilov fabrikalarının kapanmasına karar verildi; Zinoviev Politbüro'ya başvururak kararın son dakikada değiştirilmesini sağladı (L. Trotsky, *The Real Situation in Russia* [t.y.], 1928, s. 276-277). Altı ay sonra STO'nun organı, yüksek maliyetleri azaltma konusundaki acil ihtiyaca rağmen, Petrograd mühendislik sanayiinin rasyonelizasyonunun "işsizliği artırmaması gerektiğini" ileri sürüyordu (*Ekonomičeskaya Zhizn*, 17 Haziran 1923). Kısa süre sonra Petrograd mühendislik tröstünün zararlı çalıştığı bildiriliyordu ki bunun % 90 nedeni Putilov Fabrikası'ydı (*Trud*, 23 Ağustos 1923); Rykov, 29 Aralık 1923 tarihli konuşmasında gerek burasının gerekse Bryansk mühendislik işletmelerinin "siyasal nedenlerle" açık tutulduğunu teyit ediyordu, (*Pravda*, 3 Ocak 1924).

25 Y. S. Rozenfeld, *Promyşlennaya Politika SSSR*, 1926, s. 224-225.

bir iyileşme sağlayamazdı. Nereden bakılırsa bakılsın, sanayi açısından NEP'in bilançosu ileri derecede rahatsız ediciydi. Herhangi ileri bir ekonomide iyileştirilmesi mümkün olabilecek ilkel ve geri yerel sanayileri teşvik etmişti; sanayinin ilerlemesinin kaçınılmaz anahtarı olan ağır sanayiye yardım etmekte hepten başarısız olmuştu; büyük tüketim sanayilerini yalnızca başkasına muhtaç olmadan varlığını sürdürmeye yönlendirmiş, bu durum köylülüğün üzerine yüklenilerek, NEP'in geliştirmeyi temel amaç olarak aldığı kent ve kırsal arasındaki dengeyi uzun dönemde yıkmaya mahkûm olan bir politika izlenmişti.

Ticaret ve dağıtımın durumu da daha az rahatsız edici değildi. İki bakış açısına göre rahatsız ediciydi. İlk olarak, savaş komünizminin yarı gölgesinde illegal bir varoluşu başaran özel tüccar kitlesini açığa çıkarmış ve serbest rekabet koşullarında enerji ve beceriklilikleriyle devlet ticaret kurumlarını ve kooperatifleri büyük ölçüde alanın dışına iten özel tacirler, büyük ya da küçük "nepmen"ler eliyle perakende ticaretin büyük kesiminin şimdi bunların eline geçmesine neden olmuştu. 1924 başlarında derlenen veriler, perakende ticaretin % 83,4'ünün özel ellerde, % 10'unun kooperatiflerde ve yalnızca % 6,6'sının devlet organ ve kurumlarının elinde olduğunu göstermiştir.²⁶ Sovyet tröstlerinin kendileri çoğu kez "nepmen"leri ticari işlemlerde ajan olarak kullanmış ve özel tüccara devlet kurumlarından daha büyük indirimler önerdikleri olmuştur; kimi zaman Gosbank kredi temininde özel tüccara iltimas geçtiği için suçlanmıştır.²⁷ Tröstler ve diğer ekonomik devlet kurumlarının nepmen ajanlarını Narkomfin'in vergi tahsildarlarına karşı, onlara yapılan ödemeleri "ticari sır" gerekçesiyle bildirmeyi reddederek koruduğu yolunda bir şikâyet bile duyulmuştur.²⁸ Bu tür

26 *Trinadtsataya S'ezd Rossiiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1924, s. 404. Öte yandan devlet toptan ticarete hâkim pozisyona sahipti: Zinoviev, toplam ticaret hacminin % 36'sının hükümetin elinde, % 64'ünün özel sermayenin elinde olduğunu söylüyordu (*Trinadtsatyi S'ezd Rossiiskoi Kommunističeskoj Partii (Bolşevikov)*, 1924, s. 93).

27 Z.V. Atlas, *Oçerki po İstorii Denezhnogo Obraşçeniya v SSSR (1917-1925)*, 1940, s. 185.

28 *Vtoroi S'ezd Sovetov Soyuzu Sovetskikh Sotsialističeskih Respublik*, 1924, s. 158.

olgular, her ne kadar ilk bakışta anormal görünse de, beklenmeyen şeyler değildi. Bir kez *khozraschet* ve dizginsiz rekabet gündemde olunca, yetişmiş ve deneyimli tüccar, yeni yaratılmış ve bürokratik olarak teşvik edilen devlet ticaret kurumları ve hatta kooperatifler karşısında, özellikle de ikincilerin verimliliği ve bağımsızlığı devlet otoriteleriyle olan uzun mücadelede baltalandığı için, her türlü avantaja sahipti. Serbest piyasada malların fiyatlarının devlet mağazalarına göre genellikle daha düşük olduğu ve İç Ticaret Komisyonu (Komvnutorg) Başkanı Lezhava'nın özel bir tacire iyi bilinen bir Rus atasözünü uyguladığı kabul ediliyordu: "Eğer malları temin ederse, sokak köpeği olması beni ilgilendirmez."²⁹

Rahatsızlığın ikinci nedeni, ister kamu isterse özel ellerde olsun bir bütün olarak dağıtım mekanizmasının yüksek maliyeti ve düşük verimliliği idi. Dağıtımdaki düşük verimlilik de sanayideki düşük üretkenlikteki aynı nedenlerden kaynaklanıyordu: savaşın, devrimin ve iç savaşın birbirini izleyen, gerek insani gerekse maddi anlamdaki yıkımlarını ve çözümlerini iyileştirmek zor bir görevdi. 1913 yılı fiyatlarına göre düzenlenmiş olan toptan ve perakende fiyatlar, toptan ve perakende fiyatlar arasındaki marjın o zamandan beri % 20 açıldığını ve 1923 yılı boyunca da açılmaya devam ettiğini gösteriyordu.³⁰ Narkomfin sanayi mallarının yüksek fiyatlarının sorumlusu olarak tröstleri ve birlikleri suçlamaya devam ederken, aracılar daha popüler bir günah keçisiydi. 1923 yılının basını, malların fabrikadan tüketiciye ulaşana kadar değiştirdiği ellerin ve her aşamada elde edilen kârların ve komisyonların görünüşe göre gerçeklere dayanan şikâyetleriyle doluydu. Ticaretin canlandırılması NEP'in zorunlu bir koşulu olduğu için, yeni ekonomik politikanın ilk ciddi krizinin fiyat krizi şeklinde olması anlaşılmaz değildi.

29 *Trud*, 5 Ekim 1923; *Ekonomičeskaya Zhizn*, 15 Ekim 1923. Komvnutorg için bkz. *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, cilt 2, s. 344.

30 L. N. Yurovsky, *Na Putyakh k Denezhnoi Reforme* (2. baskı, 1924), s. 75'teki (aşağıda aktarılan) tablosuna bakınız; farklı bir hesaplama (aynı yerde s. 85) daha da büyük bir marja işaret etmektedir. Bu çalışmanın *Currency Problems and Policy of the Soviet Union* (1924) adıyla yapılan İngilizce çevirisi biraz kısaltılmıştır ama tamamlayıcı bir bölüm içermektedir.